

О. Гуржій, Р. Пилявець (Київ)

СУЧАСНА ВОЄННО-ІСТОРИЧНА ТА ВОЄННА ТЕРМІНОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Актуальність постановки і важливість вирішення міждисциплінарної проблеми, розгляду якої присвячена ця стаття, була обґрунтована авторами ще кілька років тому у двох публікаціях¹. Зокрема, у зазначених працях наголошувалося на тому, що у сучасних умовах *найважливіша функція воєнної науки* полягає у виробленні наукових принципів дослідження та оцінки сучасних війн і збройних конфліктів, у розробці критеріїв оцінки розвитку воєнно-стратегічної обстановки, матеріальних засобів ведення воєнних дій, в обґрунтуванні перспектив розвитку воєнного мистецтва, спрямованості підготовки Збройних Сил, навчання та виховання особового складу. Виконати цю функцію не можливо без ґрунтовного і всебічного дослідження історичного досвіду локальних війн і збройних конфліктів, розвитку в них воєнного мистецтва. А для цього неодмінно повинні бути створені, *теоретична і методологічна база*, передусім, відповідний сучасним реаліям *понятійний апарат*.

У попередніх працях автори висловили і таку думку: *формування єдиних поглядів щодо сутності та змісту основних понять воєнно-історичної та воєнної наук є вкрай актуальною й однією з найбільш значущих проблем сучасної вітчизняної воєнної історії та теорії*.

Необхідно зазначити, що головним завданням своїх публікацій автори визначили спонукати, прагнуть зацікавити вчених (фахівців воєнної науки, історії, філософії, політології, права, мовознавства та інших галузей) до *відкритої наукової дискусії* щодо понятійного апарату, насамперед змісту найважливіших понять і термінів воєнної науки, воєнної історії та політології.

Дехто з науковців відгукнувся на наші публікації. Так, насамперед слід відзначити статтю відомого вченого, воєнного історика О. Є. Лисенка², в якій ним здійснено спробу обґрунтувати своє бачення сутності і змісту найважливіших термінів, зокрема висловлено думку щодо вживання термінів з прикметниками “*воєнний*” і “*військовий*”, відмінну від тієї, яку репрезентують автори цієї статті.

Крім того, у контексті проблеми, яка розглядається, є сенс звернути увагу на енциклопедичний довідник, який вийшов у 2004 році³. Проте, означені авторами поняття та терміни (“*війна*”, а також багато інших понять і термінів з прикметниками “*воєнний*” і “*військовий*”) у ньому визначені недостатньо глибоко й чітко і, на наш погляд, потребують уточнення.

Разом з тим, в цілому, на цей час ми можемо констатувати, що, на жаль, серйозної наукової дискусії з поставленої проблеми не відбулося. До того ж залишаються нереалізованими більшість авторських пропозицій, спрямованих на активізацію вирішення нагальних проблем військово-історичної науки. Виходячи з цього і зважаючи на вагомість поставленої проблеми, автори вважають за необхідне ще раз висловити свою думку, виклавши, зокрема, і основні положення своїх попередніх публікацій.

На сьогодні навіть фундаментальні поняття військової та військово-історичної науки трактуються вітчизняними фахівцями по-різному, причому мають місце суттєві розбіжності щодо власне назв термінів. Так, до цього часу остаточно не вирішене питання про правильність вживання ряду термінів з прикметниками “військовий” і “воєнний”. Часто вони підмінюються один одним. Як правильно: “воєнна історія” чи “військова історія”, “воєнне мистецтво” чи “військове мистецтво”, “воєнна думка” чи “військова думка” тощо? Це не гра слів, від зміни яких сутність залишається незмінною. Означене питання є достатньо принциповим і потребує науково обґрунтованого вирішення.

Очевидно, що прикметник “воєнний” утворено від поняття “війна”, а “військовий” – відповідно від поняття “військо”. Але з точки зору багатьох вітчизняних фахівців, зокрема істориків і мовознавців, прикметник “воєнний” на відміну від прикметника “військовий” має дуже вузьку сферу використання. Навіть у документах Вищої атестаційної комісії України наукову спеціальність 20.02.22 визначено не як “воєнна історія”, а як “військова історія”. З нашого погляду, тут закладено суттєву помилку.

Військо у значенні “збройні сили, армія” виступає лише однією зі складових, що беруть участь у війні. А головним, пріоритетним об’єктом вивчення військової та військово-історичної наук є саме *війни* (ширше – *воєнні конфлікти*), а не *військо*. Цілком очевидним є те, що *військова історія* – це історія виникнення (створення), будівництва та розвитку збройних сил (формувань), яка виступає однією із складових *воєнної історії* (до якої входять *історія війн, історія воєнної думки, історія воєнного мистецтва, історія озброєння та військової техніки, і нарешті – історія війська, збройних сил, або ж військова історія*).

Деяко подібне маємо з поняттями “воєнне мистецтво” і “військове мистецтво”, але тут одне з них є зовсім неприйнятним. Дослідники, автори наукових праць і поважні державні діячі часто-густо вживають термін “військове мистецтво”, що, на наше переконання, є помилковим. Єдино правильним є термін “воєнне мистецтво”, адже його зміст відноситься до поняття “війна” і повинен розумітися не як мистецтво застосування військ чи дій військовиків, а значно ширше – як мистецтво (вибір і застосування форм і способів) ведення війни в цілому, операцій і боїв. Загальновідомо, що війни ведуться не тільки військовими засобами і не стільки збройними силами, як державами, коаліціями держав, народами, націями, класами, соціальними, релігійними та іншими великими групами. А збройні сили – це один, хоча і найважливіший, з інструментів ведення війни. У війні застосовуються окрім збройної й інші форми боротьби, як то політична, економічна, дипломатична, ідеологічна, інформаційна, психологічна тощо.

Тут необхідно зробити одне уточнення. Якщо мова йде про високу підготовку, досконале володіння зброєю і тактичну майстерність окремих військовиків чи підрозділів, то тут доречно використовувати терміни “бойове мистецтво” чи “бойова майстерність”.

Звідси, в українській мові зміст слова “*воєнний*” значно ширший за зміст слова “*військовий*”, а тому відповідно прикметник “*воєнний*” повинен мати більш широку сферу використання ніж “*військовий*”. Правильними і науково обґрунтованими, на наш погляд, є такі назви термінів: *воєнна безпека (небезпека), воєнна доктрина, воєнна думка, воєнна загроза, воєнна історія, воєнна могутність, воєнна наука, воєнна політика, воєнна практика, воєнна теорія, воєнна термінологія, воєнне мистецтво, воєнні дії, воєнно-економічний потенціал, воєнно-політична обстановка, воєнно-промисловий комплекс, воєнний договір, воєнний конфлікт* і т.д.

Якщо ж термін походить від поняття “*військо*”, то правильним є використання прикметника “*військовий*”, наприклад: *військова освіта, військова присяга, військова частина, військові кадри, військові навчання, військові статuti, військовий заклад, військовий обов’язок, військовий парад* тощо.

Мають місце і більш неоднозначні та складні з погляду використання прикметників “*воєнний*” і “*військовий*” словосполучення. На нашу думку, окреме місце належить термінам, складовою частиною яких може бути як один, так і інший прикметник, зокрема *воєнна (військова) акція, воєнна (військова) інтервенція, воєнна (військова) операція, воєнна (військова) сила, воєнна (військова) справа, воєнна (військова) статистика, воєнне (військове) будівництво, воєнне (військове) втручання* тощо, але вживання цих прикметників зумовлюється конкретним контекстом і змістом, яке вкладається.

Так, наприклад, якщо *інтервенція* із застосуванням військ (втручання однієї держави у внутрішні справи іншої держави своїми військами) супроводжується збройним насильством, збройною боротьбою, веденням воєнних дій, то слід уживати термін *воєнна інтервенція*, а в разі, якщо збройне насильство відсутнє і збройна боротьба при цьому не ведеться, то більш правильним є використання терміну *військова інтервенція*. Так само *операцію* слід називати *воєнною*, коли вона здійснюється в умовах війни чи передбачає ведення воєнних дій, причому не обов’язково виключно військами. *Військова операція* здійснюється військами, але цей термін, на нашу думку, передбачає виконання ними завдань не у воєнний час. Так, наприклад, операцію “Дунай” 1968 р. (вторгнення, або введення військ п’яти країн Варшавського Договору в Чехословаччину) аж ніяк не можна назвати *воєнною*, це була *військова операція*.

Важливого значення в сучасних умовах набуло переосмислення та єдине наукове розуміння таких понять як “*війна*”, “*воєнний конфлікт*”, “*зброя*”, “*збройний конфлікт*”. Справа в тому, що *сучасна війна* вийшла за межі тієї війни, в якій провідне місце займає суто військове насильство (насильство з боку військ). Сучасна війна – якісно нове явище, аналіз якого вимагає переробки існуючих концепцій розвитку суспільства й уточнення понятійного апарату. Розширення сфери безкомпрмісного протиборства, його вихід за межі правових рамок війни,

зміщення її акценту в бік інформаційної, ідеологічної, власне політичної, економічної та морально-психологічної області змінили місце і роль збройної боротьби, сутність поняття “війна”⁴.

Так само докорінно змінюється сутність поняття “зброя”. Єдина теорія війн, над розробленням якої повинні спільно працювати військові і цивільні фахівці, дозволить значно глибше зрозуміти природу і сутність зброї як інструменту агресії та оборони. В якості самостійних і дуже ефективних видів зброї для сучасних і особливо майбутніх війн поряд з матеріальними його видами (стрілецька, артилерійська, авіаційна, зброя масової поразки, засоби радіоелектронної боротьби й інші), які мають досить короткочасний характер впливу, треба визнати специфічні й могутні засоби економічного, політичного і світоглядного рівнів протиборства⁵.

Інше важливим питанням є взаємозв'язок і співвідношення таких понять як “війна”, “воєнний конфлікт” і “збройний конфлікт”. На нашу думку, найбільш загальним і широким поняттям є не “війна”, а “воєнний конфлікт”. Воєнний конфлікт охоплює всі форми збройного насильства – від прикордонних і внутрішніх збройних зіткнень до світових війн. *Воєнний конфлікт* являє собою форму вирішення протиріч між державами або іншими суб'єктами політики (націями, народами, класами, соціальними і конфесійними групами) із двостороннім застосуванням засобів збройного насильства. Він може виявлятися у двох основних формах – *війни* або *збройного конфлікту*.

Спираючись на сучасні вітчизняні та іноземні воєнно-теоретичні погляди, пропонуємо таке визначення поняття “війна”. **Війна** – це соціально-політичне явище, що являє собою найбільш гостру форму розв'язання суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, а також національних, релігійних, територіальних та інших протиріч між державами, народами, націями, класами і соціальними групами *засобами збройного насильства*. *Головним змістом війни є збройна боротьба* – ведення протидіючими сторонами воєнних дій різного масштабу на суші, в повітрі, на воді, під водою та в космосі. У сучасній війні поряд зі збройною боротьбою важливе місце належить економічним, політичним, дипломатичним, ідеологічним, інформаційно-психологічним та іншим формам боротьби.

За масштабом, тобто в залежності від розмаху воєнних дій і складу воюючих держав, війни класифікують на світові, регіональні та локальні.

Світова війна – війна великих коаліцій, блоків, союзів держав, в яку прямо чи опосередковано залучаються провідні країни світу і яка розповсюджується на всі чи більшу частину континентів, акваторій океанів і морів, повітряний (і космічний) простір. Така війна ведеться з найбільш рішучими цілями, відрізняється глобальним розмахом, застосуванням всіх форм боротьби (збройної, політичної, економічної, ідеологічної, інформаційної, психологічної та ін.), насамперед, гострих форм воєнних дій, супроводжується великими руйнуваннями і численними втратами у збройних силах і жертвами серед цивільного населення протиборчих сторін

Під *регіональною* війною розуміють війну з більшим розмахом воєнних дій і кількістю залучених держав, ніж у локальній війні. Регіональна війна, як правило, ведеться не окремими державами, а їх коаліціями. Вона зачіпає інтереси

багатьох держав, охоплює не локальну територію (прикордонну, однієї чи двох невеликих країн), а значну територію певного географічного регіону. У регіональній війні можуть використовуватися значні людські ресурси, потужна військова сила, і не лише звичайна зброя, а й зброя масового ураження.

Переважає більшість війн, що відбулася в другій половині ХХ – на початку ХХІ століть, мала локальний характер. Локальну ж війну можна визначити наступним чином. *Локальна війна* є обмеженим за політичними цілями і розмахом ведення воєнних дій збройним зіткненням між двома чи кількома державами, а також між суб'єктами політики усередині країни, що зачіпає їхні політичні, економічні, національні, територіальні, етноконфесійні та інші інтереси. Характерними рисами локальної війни є обмежений розмах ведення воєнних дій, участь у ній незначних за чисельністю військ (сил), застосування звичайної зброї. До локальних війн відносять також внутрішньодержавні та громадянські війни.

Збройний конфлікт за своїм змістом, умовами виникнення і розвитку не становить того стану держави і суспільства, що називається війною. Для нього властиві збройні повстання, прикордонні зіткнення, збройні інциденти і військові акції, що є формами вирішення протиріч, які загострилися, із незначним за масштабом застосуванням збройного насильства як усередині країни, так і за її межами. Збройний конфлікт характеризується відносно тривалими бойовими діями між збройними силами (їхніми частинами) двох або більше держав, або, принаймні, між урядовими військами та іррегулярними формуваннями в межах однієї країни (за деякими підрахунками 85 % збройних конфліктів після Другої світової війни мали внутрішньодержавний характер, з них 95 % велося за межами Європи⁶).

Отже, загальною характеристикою для локальної війни і збройного конфлікту є вирішення протиріч, які виникли, за допомогою військової сили та засобів збройної боротьби. Докорінна ж відмінність між ними полягає у тому, що при веденні локальної війни застосовуються крім збройної й інші форми боротьби, вона потребує використання воєнно-економічного потенціалу країни. А збройний конфлікт обмежений тільки веденням бойових дій, в яких задіяна незначна частина збройних сил і економіки держави.

Зрозуміло, що такі визначення і таке розуміння локальних війн і збройних конфліктів не є істиною в останній інстанції. Вони, хоча й достатньо чітко окреслюють сутність названих явищ, проте залишають певні неясності та викликають деякі дискусійні питання.

Автори статті наголошують на тому, що актуальність і важливість вирішення поставленої проблеми вимагає від фахівців об'єднання та чіткої координації зусиль. З цією метою, на наш погляд, необхідно:

по-перше, активізувати *відкриту наукову дискусію* серед вчених щодо понятійного апарату воєнної науки, воєнної історії та політології. Ареною цієї дискусії можуть стати наукові й науково-популярні видання, зокрема, часописи “Наука і оборона”, “Сторінки воєнної історії України”, “Воєнна історія”, центральний орган Міністерства оборони України газета “Народна армія”, а також науково-теоретичні та науково-практичні конференції (семінари);

по-друге, виходячи з того, що визріла нагальна потреба у виробленні єдиного понятійно-категоріального апарату військово-історичної та військової наук, створити за ініціативою Українського інституту військової історії, Національної академії оборони України та Інституту історії України Національної академії наук України *комісію* (а згодом і авторський колектив) з провідних військових істориків, фахівців військової науки, філософів, політологів, юристів, мовознавців, завданням якої стане підготовка та видання *словника військових термінів*. У подальшому об'єднати зусилля фахівців військової історії для підготовки *військово-історичного енциклопедичного словника* і розпочати роботу над *Українською військово-історичною енциклопедією*;

по-третє, в сучасних умовах одним з найважливіших напрямків діяльності військових істориків вважати взаємодію та координацію зусиль щодо обґрунтування необхідності *створення Українського інституту військової історії на правах державної науково-дослідної установи*. Така б установа могла б перебрати на себе роль наукового і координуючого центру з вивчення та висвітлення багатовікової історії збройної боротьби за українську державність і її захисту, військової політики держави, дослідження історії українського війська та його бойових традицій, розвитку вітчизняного і світового військового мистецтва, зброї та військової техніки, військової думки, діяльності видатних військових діячів України. Ці завдання є визначальними для сучасної вітчизняної військово-історичної науки.

¹ Гуржій О. І., Пилявець Р. І. Проблемні питання сучасної української військової термінології // Воєнні конфлікти другої половини ХХ століття. Зб. наук. статей. – К., 2004. – С. 6–13; Пилявець Р. І. Локальні війни і збройні конфлікти як поняття військово-історичної науки // Сторінки військової історії України: Зб. наук. статей. – К., 2003. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 110–115.

² Лисенко О. Є. До питання про зміст понять «війна», «воєнний», «військовий» // Сторінки військової історії України: Зб. наук. статей. – К., 2003. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 116–118.

³ Історія війн і збройних конфліктів в Україні: Енциклопедичний довідник / Авторіупорядники: О. І. Гуржій та ін. – К., 2004. – 520 с.

⁴ Конопатов С. Н., Юдин В. В. Традиционный смысл понятия “война” устарел // Военная мысль. – 2001. – № 1. – С. 54.

⁵ Мансуров И. Н. Некоторые проблемы совершенствования военно-научной деятельности // Военная мысль. – 2002. – № 5. – С. 72–73.

⁶ Россия (СССР) в локальных войнах и военных конфликтах второй половины ХХ века / Под ред. В. А. Золотарева. – М., 2000. – С. 23.